

A FILOZÓFUSOK ISMÉT KORČULÁN

BÁLINT ISTVÁN

Az idén augusztusban ismét megtartották a Korčulai Nyári Iskola nevet viselő, nemzetközi hírű filozófustalálkozót. A jugoszláv filozófia majdnem valamennyi számottevő képviselője mellett több nemzetközi tekintély, neves külföldi egyetemi tanár is rész vett. A tíznapos tanácskozás központi témája *az alkotás és a tárgyasulás* volt. Ezenkívül négy symposion témája érintkezett ezzel a tárgykörrel: *szabadság és tervezés; bürokrácia, technokrácia és egyéni szabadság; öngazgatás és munkásmozgalom; s végül a kulturális tevékenység és a társadalom*. Ez a találkozó kiváló alkalmat szolgáltatott arra, hogy bizonyos — bár hézagos, nagyon hozzávetőleges, szuksegszerűen egyoldalú — képet alkossunk a jugoszláv filozófia mai állapotáról: milyen problémák foglalkoztatják ennek a filozófiának a képviselőit, hogyan közelítik meg ezeket a problémákat, és főleg mennyi eredetiséget (ami egyben újabb eredményeket is jelent) mutatnak tárgyalásukban.

1.

Korčula elsősorban azt mutatta meg, hogy a jugoszláv filozófusok azokkal a problémákkal birkóznak, amelyek — a Kommunista Szövetség átszervezésétől a gazdasági reformig — egész társadalmunkat foglalkoztatják, s egyben tanúskodott arról, hogy ezek a világ leg-többet vitatott problémái is. A leglényegesebb kérdés kissé leegyszerűsítve így fogalmazható meg: hogyan lehet szavatolni az emberben rejlő energia, alkotóerő szabad kibontakozását. Az előadók kiindulópontja ugyanis az volt, hogy a szocializmus nem pusztán életszínvonal — sőt elsősorban nem az —, hanem új társadalmi viszony, s ebből fakadnak a problémák: hogyan lehet megakadályozni, hogy a politikai felszabadulásért vívott harc maga is az elnyomás forrása legyen, a bürokratizmus elleni küzdelem maga is bürokratikus formákat öltjön, az emberi önállóságért vívott harc az önállóság feladásával járjon.

A Kommunista Szövetség átszervezésével kapcsolatban ez a probléma így vetődik fel: hogyan lehet szavatolni a szervezet valamennyi tagjának aktivitását anélkül, hogy ezt az aktivitást a Központi Vezetőség vagy a különböző szintű vezetőségek helyettesítsék és anélkül,

hogy ennek a tevékenységnek szervezett formája maga is megkötöttség legyen, vagy éppen egy szélesebb körű tevékenység — a közvetlen termelők aktivitásának — hátráltatója. A gazdasági reformmal kapcsolatban pedig: hogyan lehet a részek — a munkaközösségek, vagy még tovább menve, a közvetlen termelők — legteljesebb önállóságát szavatolni anélkül, hogy ez bármilyen formában is anarchiát szülne, vagy fordítva: hogyan lehet a társadalom harmonikus egészet létrehozni a részek önállóságának megcsorbítása nélkül? Világviszonylatban: vajon az emberiség szaporodásából eredő, vagy a technika fejlődésével, a társadalmi és gazdasági élet mind bonyolultabbá válásával együtt járó problémák megoldhatók-e az egyéni szabadságot elfojtó, az egyént magának teljesen alárendelő totális állami, politikai és gazdasági gépezet kialakulása nélkül? Végül filozófiai szinten: milyen és mekkora tere van az emberi szabadságnak a tárgyasulás és elidegenedés körülményei között, az ellenük való harcban?

A dilemma tehát kettős. Egyrészt: igaz-e, hogy az embernek választania kell: vagy megőrzi egyedi szabadságát, még akkor is, ha ez anarchiával, szegénységgel, elmaradottsággal jár, s mint Vanja Sutlić idézte Marcuse-t, arra törekszik, hogy ismét visszavigye a természetet az ipari sivatagba, vagy pedig elfogadja az embertelen, embereteleti, mindenre kiterjedő politikai-gazdasági apparátust, melyet a technika és a társadalom fejlődése teremtett meg. Másrészt: mi lehet a filozófia feladata ilyen körülmények között? Az-e, hogy hallatja az álmodozó technikaellenesség tiltakozó szavát, visszasírja az emberi teljesség XVIII. és XIX. századbeli ideálját, rohamozza a modern Molocho, vagy pedig az, hogy tudatosítja a problémát és a megoldás lehetőségét, s mindezzel mozgósít a megoldás érdekében?

A tanácskozás keretébe iktatott symposionok mindegyike a mai világ egy-egy ilyen antinómiáját ölelte fel: szabadság-tervezés, egyedi szabadság-bürokrácia, öngazgatás-emberekkel való manipuláció. Ezeknek az antinómiáknak boncolgatásával a hazai és külföldi részvevők egyaránt foglalkoztak. A kérdést így fogalmazták meg: lehet-e a világ egyszerre racionális és humánus, vagy pedig egy illuzórikus, anarchisztikus egyedi szabadság és az egyedi alkotást megkötő, racionalizáló tervezés között kell választani? (A vita külföldi részvevői ebbe a gondolatmenetbe bekapcsolódva, a megoldást a mi öngazgató munkaközösségünk filozófiai síkra emelt modellje segítségével keresték, mint az angol S. Morris Eames, vagy pedig azt a nézetüket fejtették ki, hogy az állami tervezés a szabadság alapja, mint az USA-beli Arnold S. Kauffmann.)

A sokfajta hamis és tényleges dilemmából a korčulai tanácskozás részvevői a munka és az alkotás szerepének tudatosításával, a filozófia marxi feladatának felfrissítésével és a kommunizmus marxi ideájának konkretizálásával, továbbfejlesztésével keresték a kiutat. Egy szóval, a marxi tanításnak azokat az elemeit elevenítették fel, fogalmazták újra — ezzel egyben konkretizálva és továbbfejlesztve —, amelyekkel Marx túlmutatott a dilemmákon, ami Marxot szembeállítja az egész antinómiákra oszló világgal, ami a dilemmákban való elveszés helyett a világ megváltoztatásának lehetőségére és szükségességére utal.

A munka szűkebb értelemben Marxnál az egész emberi világ és társadalom alapja, olyannyira, hogy a történelem sem lehet más, mint az ember keletkezése és a természet létrejötte a munka által. Tágabb értelemben, mint tett, a dilemmák jelentékeny részét éppúgy megoldja, mint ahogy Nagy Sándor egyetlen kardcsapással elvágta a különben megoldhatatlan gordiuszi csomót. S ami ebben az egyedi szabadság és a politikai-gazdasági apparátus dilemmáján túlmutat — bár ezt Korčulán nem domborították ki, mert megelégedtek a probléma megemlítésével —: az emberi munka hozza létre az egyedi szabadságot, éppúgy, mint a látszólag emberfeletti apparátust, ezért egyrészt kizárja annak lehetőségét, hogy az ember teljesen megkötött legyen, másrészt létrehozhatja a jövő világát, amelyben az egyeni szabadság a közösség szabadságának alapja.

Az alkotás az ember lehetősége és képessége arra, hogy minőségileg újat, a régre visszavezethetlent hozzon létre, és ezzel túllépjen az adott lehetőségek dilemmáin.

A *filozófia feladata* így egészen új megvilágításba kerül. Az egyik előadó, Vanja Sutlić, érdekesen értelmezte az ismert marxi tételt a filozófia elhalásáról. Ez az elhalás ugyanis nem más, mint a filozófia és az értelem nélküli, értelmetlen világ antinómiájának megszüntetése, oly módon, hogy a világnak értelmet adunk. Itt találkozik a filozófia és a proletariátus: az előbbi mint ennek az értelemnek a felismerése, tudata, kifejtése, és az utóbbi mint ennek az értelemnek a megvalósítója.

A *kommunizmus*, a jövő társadalma, a szabadság birodalma, az egyedi és közös közti ellentét megszüntetése, a szabad egyedek szabad társadalma, ahol a közös egyedivé válik és az egyedi közössé. Ez egyben a sokfajta dilemma különféle megoldásainak összegezése, a jövő társadalom víziója, mint remény, lehetőség, kiút és akcióra mozgósító erő, biztosíték, hogy az embernek nem kell választania sem az egyedi szabadság anarchiáját, szegénységét, sem az önállósult politikai-gazdasági gépezet jólétét, hanem lehetséges anarchia, önmagába zárkozás nélküli egyedi szabadság és a szabadság elfojtásától mentes racionális társadalom.

Korčula inkább csak tudatosította, nemegyszer csak felelevenítette a problémákat. A világot: a piac szabadsága éppúgy veszélyekkel terhes, mint a tervezés bürokratikussága (M. Marković). A szocializmusét: a fejlődés minden fokon megállhat, mert minden fokon újból jelentkezik a válaszut: az öngazgatás továbbfejlesztése, vagy a bürokrácia megmerevedése (Tordai Zádor), vagy a tervezés válsága (E. Mandel). A sajátos jugoszláv problémát: a gazdasági reform nem old meg semmit, hanem ellenkezőleg, egyik válságból a másikba sodor, ha pusztán hatékonyabb gazdaságot látunk benne és nem a társadalom forradalmi megváltoztatását (M. Kangrga). A megoldásokkal még elméleti síkon is — hisz gyakorlatilag ez csak a tömegek társadalmi-történelmi tevékenységének eredménye lehet — gyakran adósak maradtak, még gyakrabban megelégedtek a marxi megoldásokra való utalással, nemegyszer még az eredeti vagy legalább a mélyebbre hatoló értelmezéssel is fukarkodva, és csak ritkán próbálkoztak meg azzal, hogy gazdagítsák. De már maga ez a tudatosítás is hasznos munka volt, főleg ha figyelembe vesszük, hogy Korčula a jugoszláv

filozófusok munkásságának népszerűsítője, tehát egyben a további munka alapja is, még inkább, ha figyelembe vesszük, hogy Korčula a különböző elképzelések nemzetközi méretű egymás mellé állítása volt.

2.

Korčula tehát, mint a problémák és az eszmék seregszemleje, mindenképpen eredményes volt. Mintegy ötven részvevő — telerészben külföldi — szólt hozzá a világ néhány nagyon is időszerű kérdéséhez. Már az elképzeléseknek és nézeteknek ilyen egymás mellé állítása is okvetlenül további értékes munka forrása lehet, és termékeny gondolatáramlatokat indíthat el. Ha azonban Korčulában nemcsak nemzetközi találkozt, hanem a jugoszláv filozófia mai állapotának tükrét is látjuk, akkor már kevésbé lehetünk elégedettek, sőt aggódva kell feltennünk a kérdést: a jugoszláv filozófia egy termékeny korszak után nem került-e olyan szakaszba, amely legjobb esetben is csak újabb termékeny korszak előkészítése lehet, amelyben ritkábbak az eredeti megfogalmazások, új utakat nyitó megoldások.

Persze, senki sem várta, hogy a jugoszláv filozófusok megoldanak minden problémát ebből a témakörből. (Ilyen abszolút megoldás elképzelhetetlen, hisz ez az emberi történelem végét jelentené, s különben is, minden megoldott probléma három újat szül, a fejlődés minden újabb lépése új problémákat vet föl, és szükségessé teszi a tegnap még érvényes megoldások felülvizsgálását.) Még csak azt sem várta senki, hogy minden érintett kérdésben eredeti gondolatokkal állnak elő. Azt azonban joggal el lehet várni, hogy a jugoszláv filozófusok ne maradjanak le a marxista gondolat már elért színvonala mögött, ami nemcsak azt jelenti, hogy a már elért eredmények ismeretével kell a problémákhoz nyúlni, hanem azt is, hogy azokat nem lehet a már elért színvonalnál kezdetlegesebb fokon vizsgálni. Másrészt joggal el lehet várni azt is, hogy a jugoszláv filozófusok, éppúgy, mint évekkkel ezelőtt, eredeti úton próbáljanak továbbhaladni.

Ezt a két jogos követelményt illetően azonban nem lehetünk annyira elégedettek Korčulával, mint szeretnénk. Kénytelenek vagyunk ezt szóvá tenni, persze, azzal a köteles megszorítással, hogy Korčula semmiképpen sem adhat teljes képet a jugoszláv filozófia állapotáról. Nem volt ott mindenki, és, a megadott témánál fogva, a jelenlevők sem mondhattak el mindent. Ezenkívül számolni kell más adottságokkal is, például azzal, hogy az előadók — még inkább a symposionok részvevői — semmiképpen sem tudták a rendelkezésükre álló szűkre szabott időbe sűríteni egész mondanivalójukat. Így aztán megessett, hogy bele-bele kaptak egy-egy témába, hogy utána mindjárt másikba csapjanak át, mint például Vanja Sutlić, sokszor csak utaltak arra, ami vizsgálódásuk igazi tárgya, ahol eredetiségre törekvő alapos munkát végeznek, ugyanakkor kénytelenek voltak elidőzni az általános, leggyakrabban ismert elemeknél, hogy úgy-ahogy egészében felöleljék a kérdést.

Mindezzel számolunk, mégis szóvá kell tenni, hogy többet vártunk a korčulai előadásoktól. Talán úgy világíthatnánk meg konkrétan,

mire gondolunk, ha sorra veszünk néhány előadást, elsősorban azokat, amelyek bizonyos fokig az egész tanácskozás jellegét megszabták.

Danko Grlić szembeállította az alkotást és az akciót. Az akcióban az egyedi szabadságról való lemondás követelményét látta. Szerinte csak kevesen tudták ezt a két fogalmat egységbe fogni. Az egyik volt Nietzsche, aki azt akarta elérni, hogy még az istenek tagadása se szüljön új istent, aki a régi értékek lerombolásának alkotó viszonyát akarta megteremteni. A másik pedig Marx volt, aki az adott eszmék és az adott világ kritikájából indult ki, és a jelennel szembeállította a jövő társadalmát, amely szabad egyedek szabad közössége lesz. Grlić következtetése az, hogy Marx nyomdokain haladva úgy kell az alkotás és az akció közötti ellentéteket áthidalni, hogy apoljuk a kritikai érzéket, és a siker szükségessége sohase felejtse el velünk, hogy az akciónak csak akkor van értelme, ha szabad alkotások olvadnak bele. A felszólalók a vitában Nietzsche értelmezését kifogásolták, és szóvá tették azt, amiben Grlić lemarad a marxista gondolat elért színvonala mögött, elfeledkezve arról, hogy nem lehet szembeállítani az akciót és a kreációt, mert az akció értelme a kreáció, és a kreáció értelme az akcióban jut kifejezésre (Vanja Sutlić), mert mindkettő közös eleme a tevékenység (Vojin Milić), mert a kreációnak is csak akkor van értelme, ha kollektív akciót hoz létre (Rudi Supek). Mindehhez hozzátéhetnénk, szerintünk az előadás legfőbb hibája, hogy adós maradt az egyed és a közösség viszonya, az egyedek társadalomba olvadása gazdag dialektikájának felvetésével, esetleg még a szabadság-kötöttség egyedi és társadalmi szintjének megkülönböztetésével. Ez ugyanis sokkal helyesebb és eredetibb kiindulópontot adott volna, mint a kreáció és akció szembeállítása, amely annyira leegyszerűsíti ezt a bonyolult dialektikát, hogy a szintézist csak a jövő társadalmában tudja elképzelni.

Milan Kangrga a tőle megszokott merészséggel nyult az újabb marxista vizsgálódás néhány témájához. Érdekes volt arra vonatkozó fejtegetése, hogyan lett a politikai gazdaságtan marxi kritikájából politikai gazdaságtan. A jugoszláv filozófiában az is újabb vívmány, hogy az elidegenülést nem az ifjú Marx *Gazdasági-filozófiai kéziratai*, hanem *A tőke* alapján vizsgálta. Sok mindent azonban figyelmen kívül hagyott. Egy-két mulasztására M. Marković már a vitában rámutatott: nem tett különbséget az elidegenülés általános és konkrét formái között, nem számolt a holt munka egész problematikájával stb. (Bár M. Marković sem utalt a holt munka felismerésének szerepére az elidegenülés marxi értelmezésének fejlődésében a *Gazdasági-filozófiai kéziratoktól A tőkéig*.) A legfőbb fogyatékoság azonban szerintünk az volt, hogy a reifikációt a fetiszmussal azonosította anélkül, hogy megindokolta volna a már megszokott marxista megkülönböztetési módtól való eltérést. Elemzése ugyanis leegyszerűsített változata Marcuse idevonatkozó fejtegetésének — ami az annyira eredetiségre törekvő Kangrgánál már önmagában is meglepő. Márpedig Marcuse-nak ez az elemzése is leegyszerűsíti a problémát. Nem számol ugyanis azzal, hogy Marx már a *Gazdasági-filozófiai kéziratokban* a tárgyasulásban nemcsak negatívumot lát, hanem azt is hangsúlyozza, hogy az ember önmagát is csak a tárgy révén, tárgyat előállítva tudja kifejezni, megjelentetni mások számára. A politikai gazdaságtan bírá-

latának alapvonalában pedig külön hangsúlyozza: „A hangsúly nem azon van, hogy ez az iszonyú tárgyi hatalom, amelyet a társadalmi munka önmagával szembeállított, tárgyasult, hanem azon, hogy elidegenültté, külsővé-idegenné, elidegenítetté vált, hogy nem a munkához, hanem a megszemélyesített termelési feltételekhez, azaz a tokéhez tartozik.” Kangrga ezt a leegyszerűsítést követve egyszerűen mellőzi azt, amit a tárgyasulással kapcsolatban a marxista elemzés eddig föl-tárt. Például a hegeli elidegenülés három szintjének megkülönböztetését Lukácsnál, annak kimutatásával, hogy Marx éppen a harmadik szintet — a tárgyasulás és az elidegenülés azonosítását tette bírálat tárgyává, mert mint Lukács írja: „A tárgyasulás a munka, az emberi gyakorlat és a külső világ tárgyai közötti viszony jellegzetessége általában, az elidegenülés pedig a társadalmi munkamegosztás következménye a kapitalizmusban.” Vagy a bonyolult dialektikus viszony felismerését Lefebvre-nél: „Az ember megvalósításának folyamata a szubjektumtól (vágyak, törekvések, eszmék) megy az objektum, a világ felé, éppúgy, mint az objektumtól a szubjektum felé (megszabadulás minden külső determinizmustól, minden értelmetlen és leküzdhetetlen sorstól). „És a leglényegesebb: Kangrga, mint a jugoszláv filozófia egy egész áramlatának egyik legtipikusabb képviselője, nem veszi tudomásul, hogy a marxizmus — éppúgy, mint ahogy nem politikai közgazdaságtan, hanem annak bírálata — nem az elidegenülés, a tárgyasulás elmélete, még csak nem is annak bírálata, hanem az elidegenülés leleplezése, annak feltárása, hogy a látszólag tárgyasult, elidegenült hatalmak mögött emberek közötti viszony rejlik.

Vanja Sutlić előadása volt a legtipikusabb példa arra, hogy a jugoszláv filozófusok most már felkészültség tekintetében is kívánalmakat támasztanak. A munka kérdésére vonatkozó marxi művek s a marxista és nem marxista irodalom ismeretében ugyanis lehetetlen lett volna olyan szegényes fejtegetésbe bocsátkozni a munkáról anélkül, hogy az egész probléma bonyolultságát sejtene, vagy sejtetné, mint ahogy a munka és a szabad idő kérdéséhez sem lehet úgy hozzászólni, hogy valaki egyszerűen nem tud, vagy úgy tesz, mintha nem tudna az ezzel kapcsolatos dilemmákról. Az eredetiség és az önálló hozzájárulás kérdése csak a fenti alapvető követelmény teljesítése után merülhet fel.

Gajo Petrović előadása szintén mellőzte ezeket a problémákat, amikor éppen ellenkező előjelű beállítással nyúlt a kérdéshez. Nála azonban ez kevésbé volt zavaró, mert előadása a korcélai találkozó legeredetibb, legelgondolkodtatóbb előadása volt. Erről tanúskodott az is, hogy az általános szabálytól eltérően, a vitában felszólalók nem mutattak rá rögtön az előadó néhány mulasztására — az eredetiségnek ezen a szintjén ugyanis minden észrevétel alaposabb elemzést kíván. Általános benyomásunk azonban az volt, hogy a munka és az alkotás abszolútizált szembeállításával G. Petrović fejtegetése beleolvad abba az irányzatba, amely az e világ—túlvilág metafizikus kizárólagosságával állítja szembe a jelenlegi helyzetet és a jövő társadalom szabadságát.

A fenti néhány előadás rövid elemzése csak illusztrációként szolgált az előadások és a vita alapján kialakult általános meggyőződésünkhöz, hogy a jugoszláv filozófia egy sajátos szakaszba jutott, amikor bizonyos tájékozatlanság mutatkozik a témakezelésben és elmaradnak az olyan eredeti megoldások, amelyek még 1965-ben jellemezték Korčulát. 1965-ben ugyanis Korčula egy termékeny korszak eredményeinek összegezése volt, befejezője a termékeny megoldások sorozatának. Már akkor látszott azonban, hogy a jugoszláv társadalom és gazdaság új helyzete megköveteli az eddigi eredmények felülvizsgálását és sürgeti az új utakon való elindulást. Korčula 1967-ben érzésünk szerint ennek az elindulásnak tanácsstalanságát, a kezdet készülődését, az első lépések eredménytelenségét jelzi.

Mert biztos, hogy vannak olyan tényezők is, amelyek könnyen el-sorvaszthatják filozófiánkat, de meggyőződésünk szerint Korčula nem pusztán, sőt elsősorban nem a fenti tényezők előidézte elszegényedést mutatja. E tényezők között kell megemlíteni a professzionalizálódást — a filozófia az egyetemi tanárok egy szűk körének foglalkozása lesz, amivel együtt jár a világtól való elzárkózás, a felületes, csak lapok, újságírók közvetítette érintkezés a világgal, a kontemplatív megfigyelés, de vele jár a zárt gondolatkör játéka, a zsonglőrködés a szavakkal, gondolatokkal. Ehhez kapcsolódik az igazi vita hiánya — a kifelé zárt kör tagjai egymás között nem folytathatnak igazi vitát, minden külső bebeszólást pedig visszautasítanak, sőt kívülről is idegenkednek ettől a bebeszólástól, mert ezt kontárkodásnak vagy politikai beavatkozásnak minősíthetik. (Pedig a filozófusoknak még a politikai beavatkozást is normálisnak kellene tekinteniük, hisz annak, aki minden fennálló kritikáját tekiuti a filozófia kiindulópontjának, fel kell készülnie a fennálló reagálására is. A kritikát pedig üdvözlőnie kell, hisz a filozófia is „minden fennálló” része.)

Megemlíthetjük még egy-két ilyen negatív tényezőt. Mindezek azonban nem jelenthetnek döntő akadályt, hisz a professzionalizálódás általános világjelenség, közös a többi országgal és a többi tudománnyal. Az eredmények viszont ott nem maradnak el. A kritika hiányának lehetnek pozitívumai is, például az, hogy merészebb föltevésekre bátorít. A jugoszláv filozófia jelenlegi szakaszát tehát nem lehet a negatív hatóerőkkel magyarázni. Inkább arról van szó, hogy az előző szakasz eredményei a jugoszláv öngazgatási társadalom legoptimistább korszakához fűződnek, amikor az öngazgatás fejlődése, a közvetlen termelők előtérbe kerülése elindította azt a folyamatot, amely a jugoszláv filozófia jelentős eredményeit létrehozta az ifjú Marx felfedezésétől egészen a társadalmi gyakorlat és az emberi szabadság elméletéig. Az új szakaszban — amikor előtérbe kerül az öngazgatás reálisabb szemlélete és a gazdasági reform gyűjtőnév alatt emlegetett problémák tudatosodnak — idő kell az eredményekhez. (Fel kell azonban figyelniünk bizonyos lemaradásra. Igaz ugyan, hogy a munkásöngazgatás bevezetésétől négy év kellett a termékeny korszakot legjobban jellemző kangrgai koncepciók kialakulásáig, de viszont tény az is, hogy bár számunkra kedvezőbbek a lehetőségek, a szocialista országok tervezésének problémáját mégis a keletnémet E. Mandel vetette

föl, hangsúlyozva a jugoszláv tapasztalatok úttörő jellegét e tekintetben. És az sem véletlen, hogy az egzisztencializmushoz fűződő problémakör túlnövésének gondolata egyedül egy másik külföldinek, Lucien Goldmann-nak az előadásában volt meg.)

Ezek az eredmények azonban úton vannak a megvalósulás felé. Eről tanúskodik az a tény, hogy filozófusainkat észrevehetően foglalkoztatják a gazdasági reformmal felvetődött problémák. Danko Grlić arról beszélt, hogy áldilemma a hatékony gazdaság és az egyéni szabadság szembeállítására, tehát tévedett az a valaki, aki azt mondta, hogy nem sikerülhet a gazdasági reform, ha nem gondolkodunk egyformán. A gazdasági reform — tette hozzá Milan Kangrga — nem oldja meg a problémákat, ha nem lesz a társadalmi viszonyok forradalmi megváltoztatása. A szocializmus alapvető problémája ugyanis nem az életszínvonal emelése, hanem az új társadalmi viszonyok létrehozása stb.

Még inkább a készülő új eredményekről tanúskodott, hogy elsősorban azok a felszólalások hatottak az újdonság varázsával, amelyek nem a gazdasági reformmal fölvetődött problémák filozófiai vetületeként jelentkeztek, hanem a közvetlen filozófiai feldolgozás kísérleteként. *Ljubo Tadić* különben elég színtelen előadásában szóvá tette, hogy nálunk az állami tulajdon helyett csoporttulajdon jött létre, és hogy az öngazgatás fejlődésétől idegen bármilyen „mecanizmus” kialakításának követelése. *Svetozar Stojanović* már átfogóbb elemzést adott az egész problémáról. Kiindulópontja azonban azt hiszem nehezen állna ki egy alaposabb elemzést. Az a lényege ugyanis, hogy a kapitalizmus és a szocializmus közé külön társadalmi-gazdasági rendszerként be akarja iktatni még az etatizmust, holott az nyílvánvalóan nem külön társadalmi rendszer; a társadalmi rendszerek egész sémája tarthatatlan — nem is származik Marxtól —, s ezen semmit sem segít, ha még egy társadalmi rendszert beiktatunk; végül, az osztály- és osztály nélküli társadalom kategóriájában kell gondolkodni, s még ezen belül is meg kell különböztetni az osztálytársadalom arutermelő típusát. Ettől függetlenül, előadása a legközvetlenebbül foglalkozott ezekkel a problémákkal. Elsősorban arra hívta fel a figyelmet, hogy nem elég csak az etatizmus és a bürokrácia veszélyével számolni, hanem fel kell figyelni a nálunk jelenleg érvényesülő, általa partikulárisnak nevezett öngazgatás veszélyeire is. Ennek a partikuláris öngazgatásnak a lényegét abban látja, hogy az egyes csoportok kizsákmányolnak másokat és az egész társadalmat. Éppen ezért nálunk még nem jött létre az igazi társadalmi tulajdon, hanem az állami és csoporttulajdonra esik szét, ott ingadozik valahol a kettő között. Ennek a helyzetnek az ideológiája az anarcho-liberalizmus, amely etatizmusnak kiált ki minden összehangolási kísérletet, s a szabadságot úgy értelmezi, mint egyedek és csoportok lehetőségét a társadalom megkárosítására. Mindezzel együtt jár a piaci anarchia bizonyos jelentkezése, és ebből az anarchiából táplálkozó szemlélet és értékrendszer, amely még az iskolákat, az egészségügyet is az egyedi lehetőségektől akarja függővé tenni. Ezzel a szocialista közösséget allítja szembe, amely nem lehet sem etatizmus, sem anarchisztikus piac.

*

Egészében tehát Korčula számos elgondolkodtató problémát tárt föl. Nem is csak a világ, a szocializmus és a jugoszláv öngazgatás helyzetét, hanem filozófiánk helyzetét illetően is. Az utóbbi problémák megoldása teljes egészében a jugoszláv filozófusoktól függ, mivel a többiek megoldása csak a társadalmi-történelmi gyakorlat műve lehet. Korčula reményt ad arra, hogy filozófiánk eredetiségének hiánya, a kihasználatlan lehetőségek, a bizonyos lemaradás nem tartós állapot, hanem pillanatnyi megtorpanás jele.